Operation Ajax

A hidegháború idején Irán a nyugati világ számára kulcsfontosságú stratégiai pontnak számított, több szempontból is. Az Angol–Iráni Olajtársaság az Egyesült Királyság egyik fő ellátója volt. A céget 1901-ben alapította egy angol, aki 60 évre monopóliumot szerzett a térségben. 1913-ben a brit kormány – Winston Churchill javaslatára – 51 %-os részesedést vásárolt a társaságban, valamint szerződés jött létre annak érdekében, hogy a Királyi Flotta készleteit biztosítsa. Az iráni sah 1933-ban újabb 60 évre meghosszabbította a termelési monopóliumot, a részvénytársaság pedig az 1930-as évektől meredek fejlődési rátát mutatott. 1941-ben új sah állt Irán élére, a fiatal Mohamed Reza Pahlavi személyében, aki továbbra is figyelemben tartotta az britek érdekeit. Egy másik szempontból sem lehetett elhanyagolni az országot: félő volt egy esetleges szovjet expanzió a Perzsa-öbölben és az Indiai-óceán térségében, amellyel az oroszok rátehették volna a kezüket az olajkészletekre. A nyugatiak számára kedvező helyzet az 1950-es évek elején megváltozott az új miniszterelnök, Mohamed Moszadek megválasztásával.

1951 elején az iráni Nemzeti Front vezetője, Moszadek alakított kormányt, és hamarosan elüldözte a sahot, valamint államosította az Angol–Iráni Olajtársaságot. Miután a briteknek nyújtott kártalanítás összegében nem jutottak megegyezésre a felek, az Egyesült Királyság az iráni olajkészletek blokádját rendelte el. Moszadek ettől sem hátrált meg, pedig az iráni gazdaságot súlyosan károsította a britek lépése. Míg az angolok az iráni kormányfő nacionalista gazdaságpolitikáját kifogásolták, addig Amerikát a szovjet térnyerés aggasztotta. Röviddel az Angol–Iráni Olajtársaság kisajátítását követően John Foster Dulles külügyminiszter a Közel-Keletre látogatott, és megállapította, hogy az oroszok befolyása növekedőben van a térségben. A Fehér Ház egyre inkább azt a nézetet vallotta, hogy az arab világ politikai függetlenségének megőrzéséért és a szimpátiáért az Egyesült Államoknak Irán szemében el kell különülnie az egykori gyarmatosító birodalmaktól, Nagy-Britanniától és Franciaországtól. A szimpátia azért is fontos volt, hogy Amerika kereskedelmi érdekeltségeket és új piacot szerezzen. A britek nézeteivel szemben az Egyesült Államok egészen 1953-ig toleráns volt a Moszadek vezette Iránnal, ebben az évben azonban egy folyamatos szovjetirányú közeledés bontakozott ki a kormányfő részéről, ami hamarosan szovjet kölcsönben és szövetségben öltött testet. Ekkor határozta csak el Dwight D. Eisenhower elnök és Foster Dulles, hogy együttműködve az angol titkosszolgálattal akciót készítenek elő Moszadek eltávolítására. A hosszú távú céljaik már különböztek: a britek az olajmonopólium visszaállítását akarták elérni így, az amerikaiakat a szovjet terjeszkedés megelőzése motiválta.

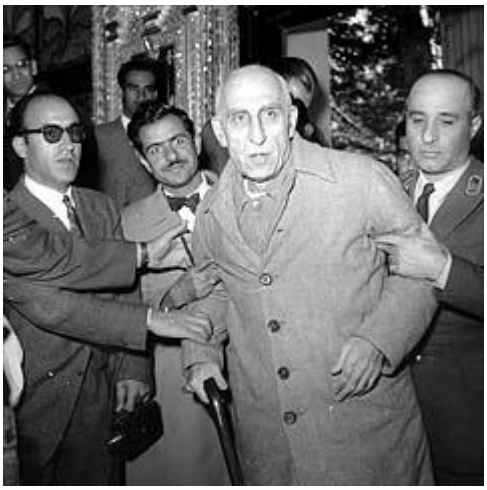
A CIA (Central Intelligence Agency – Központi Hírszerző Ügynökség) 1953-ban kapott megbízást a kormánytól, hogy készítsen elő titkos akciót az iráni kormányfő elmozdítására. A művelet élére Frank Wisner (a CIA tervezési igazgatóhelyettese) közel-keleti szakértőjét, Kermit Rooseveltet nevezték ki. A korábbi elnök, Theodor Roosevelt unokája OSS (Office of Strategic Services – Stratégiai Szolgálatok

Hivatala, az Egyesült Államok hírszerző és kémelhárító szolgálata a második világháborúban) veterán volt, Frank Wisner OPC-jében (Office of Policy Coordination – Politikai Koordinációk Hivatala) 1950-től dolgozott. 1953 júliusában alkotta meg a műveletet, ami az Operation Ajax nevet kapta.

Egy július 25-én tartott megbeszélésen – melyen Dulles külügyminiszter, fivére Allen Dulles a CIA igazgatóhelyettese, valamint Walter Bedell Smith CIA-igazgató is részt vett – bemutatta tervének részleteit. Washingtonban lényegében egy jobboldali felkeléssel összekötött puccsot terveztek, a CIA belső embereinek irányításával és az iráni hadsereg bevonásával felfordulást kívántak teremteni Teheránban, amelyben a sah lesz az egyetlen stabil politikai tényező, Moszadek kormányát pedig elmozdítják. A terveket elfogadták, az Operation Ajax zöld utat kapott.

Az akciót 1953. augusztus 19-én hajtották végre. Többnapos összecsapások folytak a kormány hívei és a felkelők között, majd Moszadeket letették a hatalomból, helyére Fazlollah Zahedi tábornokot nevezték ki miniszterelnöknek. Még ugyanebben az évben az új kormányfő létrehozott egy új céget, az Iráni Nemzeti Olajtársaságot, amelyben az angolok újra részesedést szerezhettek. Később derült csak ki, hogy az amerikaiak túlbecsülték a szovjet–iráni közeledést. Moszadeknek csak laza és elég bizalmatlan kapcsolata volt Moszkvával. Egy 1953 májusában kelt szovjet jelentés szerint az iráni kormányfő elhallgattatja az ellenzéki mozgalmakat, és az amerikai monopóliumokkal való lepaktálást készíti elő. Moszkvának tehát éppen annyira gyanús volt Moszadek politikája, mint az amerikaiaknak, a sors fintora pedig az, hogy a KGB tudomást szerzett a CIA készülődő puccsáról, de szándékosan nem tájékoztatták róla Moszadeket, mert „burzsoá nacionalistának” tartották.

Az Operation Ajax a CIA egyik legdicsőségesebb művelete volt. Az összköltsége kevesebb volt, mint 200 000 dollár, a Cégből pedig csupán nyolc ügynök vett részt benne. Eisenhower és Dulles külügyminiszter örömmámorban úszott. Kermit Roosevelttet azonban zavarta a kormány reakciója a sikeres művelet után. Foster Dulles az iráni akción felbuzdulva úgy látta, innentől Amerika képes lesz beavatkozni a világ bármely pontján, és elmozdíthatják azokat a vezetőket, akiket akarnak. A Cég arculata ekkor kezdett változni, Irán fordulópontot jelentett a CIA történetében, és azzal, hogy egy idegen ország belügyébe ilyen direkt módon beavatkoztak, átlépték azt a kényes határt, amit az OPC – mely korábban a titkos műveletekért felelt – még képes volt meg-

tartani. A Cég saját sikereinek áldozata lett, a politikusok ugyanis egyre sűrűbben folyamodtak a más országok elleni titkos akciókhoz, a csendes megoldásokhoz. Az OPC esetében még a felforgatás, szabotázs és ellenzéki támogatás számított kényes ügynek, a Tervezési Igazgatóság (a CIA titkos műveletekért felelős aligazgatósága, élén évekig Frank Wisner tervezési igazgatóhelyettes állt) azonban már kormányok elmozdításával, manipulálásával foglalkozott, Kuba esetében pedig egyenesen a vezető elleni merénylet volt a cél. Irán sikere folytán születtek meg azok a tervek és műveletek, melyekről a CIA csak nehezen volt hajlandó beszélni a későbbi kongresszusi vizsgálatok idején.

(Csabai Dávid)

Források

John Lewis Gaddis: *Most már tudjuk*. Budapest, 2001. Európa Kiadó

Burton Hersh: *The Old Boys*. St. Petersburg, 2002. Tree Farm Books

John Ranelagh: *CIA. A History*. London, 1992. BBC Books